

О.В. КАЛУЖИНСЬКИЙ. ПОПЕРЕДНІЙ РОЗГЛЯД КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ЯК ЕТАП ЗДІЙСНЕННЯ ОЦІНОЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДДІ

Здійснено науково-теоретичне дослідження питання оціночного аспекту діяльності судді при попередньому розгляді кримінальної справи, що виражається через оцінку матеріалів кримінальної справи та доказів в тому числі. Зроблено висновок, що попередній розгляд кримінальної справи є етапом оціночної діяльності судді, який розпочинається із з'ясування ним обов'язкових питань, передбачених законодавцем при попередньому розгляді справи, та завершується прийняттям конкретного рішення у справі, що відображає елементи оцінки в такій діяльності.

Ключові слова: оціночна діяльність судді, оцінка матеріалів кримінальної справи, оцінка доказів, внутрішнє переконання судді.

Осуществлено научно-теоретическое исследование вопроса оценочного аспекта деятельности судьи при предварительном рассмотрении уголовного дела, который выражается в оценке материалов уголовного дела и доказательств в том числе. Сделано заключение о том, что предварительное рассмотрение уголовного дела является этапом оценочной деятельности судьи по уголовному делу, который начинается с рассмотрения им обязательных вопросов, предусмотренных законодателем при предварительном рассмотрении дела, и заканчивается принятием конкретного решения по делу, которое указывает на элементы оценки в такой деятельности.

Ключевые слова: оценочная деятельность судьи, оценка материалов уголовного дела, оценка доказательств, внутреннее убеждение судьи.

The theoretical research of issue of appraisal aspect of judge's activity within preliminary criminal case consideration, that is expressed through appraisal of criminal case materials (including proofs) is conducted in the research article. As a result of research the conclusion is made, that preliminary consideration of a criminal case is the stage of court's appraisal activity within a criminal case, beginning from investigation of questions, determined by legislation as obligatory to investigate at the preliminary case consideration and concluding by passing of concrete judgment in a case, which expresses the elements of appraisal in such activity.

Key words: judge's appraisal activity, appraisal of criminal case materials, appraisal of proofs, judge's belief.

Проведення судово-правової реформи в Україні в червні-липні 2001 року під назвою «Мала судова реформа» вплинуло на кримінально – процесуальне законодавство України позитивним духом, що відобразилося в удосконаленні норм кримінального процесу України в сторону їх демократизації, приведенні кримінально–процесуального законодавства України до відповідності міжнародно–правовим стандартам. Внаслідок проведеного удосконалення кримінально–процесуальних норм та інститутів кримінально–процесуального права, трансформації піддалася і стадія віддання обвинуваченого до суду, в результаті чого з'явилася якісно нова стадія кримінального процесу із новою назвою – попередній розгляд кримінальної справи суддею, набув чинності новий порядок провадження в цій кримінального процесу. Сама ж зміна назви стадії кримінального процесу свідчить про правильність тих вдосконалень, які були здійснені на користь ство-

рення нового бачення цієї стадії в системі кримінального процесу¹.

На сьогоднішній день існує різнобічність в поглядах науковців – теоретиків та практиків в сфері кримінального процесу щодо трактування сутності стадії попереднього розгляду справи, її розуміння як засобу забезпечення реалізації загальних та окремих завдань кримінального процесу. Це, зазвичай, призводить до нівелюється значення цієї стадії, вона відображається в діях судді формальною процедурою, яка навіть не завжди відбувається в дійсності за участю учасників кримінального процесу, які мають право, а деякі (прокурор) зобов'язані брати участь в попередньому розгляді справи. Крім цього, в науковій літературі не належним чином окреслено питання про діяльності судді в цій стадії кримінального процесу в оціночному аспекті, чим вона характеризується, не проаналізовано попередній розгляд справи з точки зору етапу, проміжку здійснення оціночної діяльності судді в кримінальній справі, що вказує на актуальність, недостатню дослідженість такого питання та потребує поглибленого вивчення.

В юридичній літературі не було та і зараз немає єдності думок щодо визначення цього етапу кримінального судочинства, оскільки саме від його визначення залежить розуміння властивостей та ознак діяльності судді в цій стадії кримінального процесу. Так, існувала наукова позиція, що віддання до суду, як стадія кримінального процесу – це частина, яка знаходиться в центрі всієї системи процесуальних дій із виявлення та розкриття злочинів та осіб, що їх вчинили, із збирання доказів винності обвинуваченого. Крім того, віддання обвинуваченого до суду – це вирішення судом питання про те, чи є достатньо доказів для того, щоб відкрити по справі судове засідання². Інші ж стверджували, що в стадія віддання до суду це такий етап кримінального судочинства, в ході якого аналізуються та оцінюються матеріали попереднього розслідування з точки зору можливості внесення кримінальної справи на розгляд в судове засідання³. Відтак, з позиції радянських науковців-процесуалістів, суть стадії віддання обвинуваченого до суду полягала в тому, що суддя вивчав матеріали справи і, не вирішуючи наперед питання про винність обвинуваченого у скоєнні злочину, на підставі зібраних у справі матеріалів з'ясував: чи зібрано в справі достатньо доказів для повного і всебічного встановлення всіх обставин, які входять до предмета доказування стосовно обвинуваченого, щоб поставити його в становище підсудного і розглянути в судовому засіданні справу по суті; чи дотримані вимоги закону щодо забезпечення процесуальних прав обвинуваченого та інших учасників процесу; чи проведено розслідування у суворій відповідності із законом.

Зараз в стадії попереднього розгляду справи не встановлюється достатність всіх доказів для повного і всебічного встановлення всіх обставин, які входять до предмета доказування, діяльність судді не спрямована на те, щоб лише визнати обвинуваченого підсудним та розглянути справу в судовому засіданні по суті та не може бути спрямована на реалізацію судом безпосереднього контролю за дізнанням та досудовим слідством, виходячи із принципу змагальності та здійснення судом функції правосуддя. Якщо не вдаватись в аналіз запропонованих в сучасній літературі визначень⁴ то, як видається, найбільш правильним є розуміння попереднього розгляд кримінальної справи суддею – як самостійної стадії кримінального процесу, у якій суддя, не вирішуючи наперед питання про винуватість обвинуваченого, з участю прокурора та інших учасників процесу, на підставі матеріалів розслідуваної справи, думок та клопотань сторін, встановлює наявність чи відсутність достатніх юридичних та інколи – фактичних підстав для призна-

чення справи до судового розгляду, а при наявності таких підстав призначає судовий розгляд кримінальної справи та разом з тим вирішує питання, пов'язані з підготовкою її до такого розгляду. Відтак, діяльність судді в стадії попереднього розгляду спрямована на реалізацію завдань попереднього розгляду справи, виконання його функцій (контрольної та організаційно-підготовчої) та характеризується вирішенням визначеного кола питань про наявність або відсутність достатності підстав для призначення справи до судового розгляду та питань, які пов'язані з підготовкою справи до такого розгляду, тому і носить елементи оцінки та не може відбуватися без належного аналізу та оцінки суддею матеріалів кримінальної справи та доказів в тому числі.

Здійснюючи контрольну функцію щодо досудового слідства, суддя у справі, що надійшла від прокурора, з'ясовує щодо кожного з обвинувачених питання, визначені в ст. 237 КПК України. Оскільки суддя згідно із ст. 237 КПК України, з'ясовуючи вичерпне коло питань, встановлює наявність або відсутність достатніх підстав для призначення справи до судового розгляду та за результатами попереднього розгляду кримінальної справи приймає одне із рішень, що передбачені ст. 244 КПК України (про призначення справи до судового розгляду, про зупинення провадження в справі; про повернення справи прокуророві; про направлення справи за підсудністю; про закриття справи; про повернення справи на додаткове розслідування) його діяльність носить оціночний характер, адже для прийняття конкретного рішення, суддя зобов'язаний вивчити та проаналізувати зібрані матеріали справи, докази у справі, надати їм оцінку та на основі внутрішнього переконання та кримінально-процесуального закону прийняти необхідне, правильне та законне рішення. Присуття і оцінка в діяльності судді при реалізації ним організаційно-підготовчої функції по відношенню до судового розгляду, а саме при вирішенні суддею окремих питань (про зміну чи скасування запобіжного заходу, про визнання особи потерпілою, про витребування додаткових доказів), які не можна було б вирішити без аналізу та оцінки матеріалів справи.

Оцінка в діяльності судді в стадії попереднього розгляду проявляється в аналізі суддею матеріалів кримінальної справи в широкому розумінні цього поняття та доказів по справі. Тому, крім доказів, передбачених ст. 65 КПК України, закріплених у встановленому законом порядку, до матеріалів кримінальної справи відносяться і інші матеріали (наприклад довідки, клопотання, заяви, листи, матеріали, які вказують на приводи та підстави для порушення кримінальної справи, інші), процесуальні акти та рішення, які не є доказами, але мають важливе значення для розгляду кримінальної справи. В залежності від ефективності проведення суддею оцінки матеріалів кримінальної справи при попередньому розгляді справи, суддя зможе вже в цій стадії прийняти правильне та обов'язкове рішення, яке забезпечить реалізацію прав та законних інтересів учасників кримінального процесу та вплине на подальший рух кримінальної справи.

Особливу увагу слід звернути на діяльність судді в стадії попереднього розгляду справи з точки зору оцінки ним саме доказів, які містяться в кримінальній справі, як матеріалів справи. Після того, як було трансформовано стадію віддання обвинуваченого до суду в стадію попереднього розгляду справи, існувала своєрідна наукова догма щодо заборони «оцінки доказів» в цій стадії⁵. В сучасній кримінально-процесуальній літературі немає єдиного трактування питання щодо оцінки доказів в стадії попереднього розгляду справи суддею. Одні процесуалісти вважають, що в стадії попереднього розгляду справи суддею докази повинні

оцінюватися щодо їх допустимості, належності, достатності для розгляду справи в судовому засіданні⁶. Другі ж стверджують, що на попередньому розгляді справи предметом судової оцінки доказів є їх такі властивості, як допустимість та достовірність⁷. Саме такими неоднозначними поглядами піддається сумніву оціночний аспект діяльності судді в стадії попереднього розгляду справи та, керуючись такою позицією, суддя формально з'ясовував питання, які підлягали розгляду при попередньому розгляді справи, не вдаючись в оцінку доказів, приймав рішення, яке не завжди було обгрунтованим та вірним.

Оцінка доказів не є одноразовим процесом, а здійснюється судом, впродовж здійснення правосуддя, в тому числі і в стадії попереднього розгляду кримінальної справи, яка виступає етапом здійснення оціночної діяльності судді в кримінальній справі, проте в дещо особливих межах і на умовах, відмінних від судового розгляду⁸. Суддя на цьому етапі кримінального судочинства не оцінює докази з метою встановлення їх достатності для призначення справи до судового розгляду, перед ним постає інше завдання – встановити наявність достатніх підстав для розгляду справи в судовому засіданні, а це не одне і те саме. Встановлення достатності доказів неодмінно приведе до висновку про винність (невинність) обвинуваченого, тоді як достатність підстав – до висновку про наявність достатніх юридичних та інколи фактичних даних для призначення справи до судового розгляду, що і є головним завданням цього етапу кримінального процесу. Крім того, слід зауважити, що суддя в стадії попереднього розгляду справи, встановлюючи наявність чи відсутність достатніх підстав для призначення справи до розгляду, одночасно з'ясовує наявність (відсутність) підстав для прийняття інших рішень, які передбачені ст.244 КПК України і це здійснюється саме шляхом оцінки матеріалів справи та доказів в тому числі. Тому за умови відсутності підстав для прийняття рішення про зупинення провадження у справі, про повернення справи прокурору, про направлення справи за підсудністю, закриття справи чи повернення її на додаткове розслідування суддя призначає справу до судового розгляду і це означає встановленням суддею наявності достатніх підстав для розгляду справи в судовому засіданні.

На наше переконання оцінка доказів в стадії попереднього розгляду справи суддею здійснюється та залежить від питання, яке буде з'ясовуватися суддею при попередньому розгляді справи та від рішення, яке визнає за необхідне суддя прийняти за результатами цього розгляду. Так суд за клопотанням учасників кримінального процесу, які визначені КПК України, здійснює оцінку доказів при з'ясуванні наявності підстав для притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, а також підстав для кваліфікації дій обвинуваченого за статтею КК України, яка передбачає відповідальність за більш тяжкий злочин, чи для пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було пред'явлено. Без оцінки доказів (фактичних даних) суддя за наявності клопотання, заявленого учасником кримінального процесу не зможе прийняти рішення про повернення кримінальної справи на додаткове розслідування. При вирішенні питання про наявність або відсутності підстав для закриття кримінальної справи в стадії попереднього розгляду суддя також оцінює докази для виявлення наявності реабілітуючих, нереабілітуючих обставин, які є підставою прийняття рішення про закриття справи. Законодавець, надаючи право судді в стадії попереднього розгляду справи з'ясовувати реабілітуючі обставини, фактично обумовив необхідність здійснення оцінки доказів. З'ясування питань про відсутність події злочину чи про відсутність у діянні скла-

ду злочину потребує обов'язкової оцінки доказів, які вказують на ці обставини. При цьому суддя фактично досліджує один чи декілька елементів предмету доказування у кримінальній справі. Аналогічно, приймаючи рішення про закриття справи за nereабілітуючими підставами, суддя повинен проаналізувати та оцінити докази, оскільки, щоб закрити справу за такими підставами, необхідно встановити подію та склад злочину, довести вину конкретного обвинуваченого у вчиненому злочині, зібрати всі необхідні дані, які підтверджують наявність nereабілітуючої підстави для закриття справи, та відповідно до ч.3 ст. 7-1 КПК України отримати згоду обвинуваченого на закриття цієї справи за такою підставою.

Для підкреслення того, що попередній розгляд кримінальної справи є саме етапом оціночної діяльності судді, слід звернути увагу на один із головних елементів його оціночної діяльності, який нерозривно пов'язаний із здійсненням оцінки матеріалів справи, в тому числі і доказів. Таким елементом є внутрішнє переконання судді в його оціночній діяльності. Внутрішнє переконання судді слід розглядати як розумову діяльність судді, що формується у формі результату, метод, що засновані на системі емоційного, чуттєвого, інтелектуального пізнання, яке обмежене рамками закону, спирається на досліджені обставин, направлене на прийняття рішення, яке суддя вважатиме необхідним та не сумніватиметься в його правильності. В працях деяких процесуалістів ХХ – століття зазначалось, що внутрішнє переконання формується в судді лише один раз при судовому розгляді справи, вивченні всіх конкретних обставин справи, виступає результатом оцінки всіх доказів, та дає відповідь на питання про винність обвинуваченого у вчиненні злочину⁹. Проте, як видається правильним, внутрішнє переконання судді формується і в стадії попереднього розгляду справи та існує при оцінці не тільки всієї сукупності доказів, але й при оцінці окремих доказів, матеріалів справи, наявності певних правових підстав, та породжує собою прийняття відповідного процесуального рішення. Так, прийняття суддею в стадії попереднього розгляду справи рішення про закриття кримінальної справи з reабілітуючих підстав, чи повернення справи на додаткове розслідування, як з підстав наявності істотних порушень вимог кримінально – процесуального закону так і з підстав притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, чи з наявності у діях обвинуваченого складу більш тяжкого злочину, чи для пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було пред'явлено є саме результатом вивчення обставин справи, оцінки окремого доказу чи їх сукупності, оцінки матеріалів кримінальної справи та сформованого внутрішнього переконання судді. В цій стадії кримінального процесу формується переконання не загальне, яке доформується при судовому розгляді справи щодо питання винності обвинуваченого у вчиненні злочину, а формується переконання конкретне, яке зумовлює необхідність прийняття саме одного з рішень, що передбачені законодавцем в ст.244 КПК України та означає впевненість судді у правильності зроблених ним висновків. Більше того, в ході встановлення наявності чи відсутності підстав для прийняття рішення, яке пов'язано з оцінкою доказів, суддя аналізує обставини справи, та, керуючись особистим досвідом, правосвідомістю, здійснює логічну, розумову діяльність, яка спрямована на оцінку як окремого доказу так і їх сукупності. Саме в цих випадках внутрішнє переконання судді є способом оцінки доказів, яка в кінцевому результаті відображається у рішенні, що має бути прийняте на підставі проведення такої оцінки. За своїм почуттям впевненості у правильних висновках, суддя, керуючись

кримінально – процесуальним законом, встановлює допустимість кожного доказу, його відношення до предмету доказування (належність), а у випадках передбачених законом, визначає достатність доказів для прийняття відповідного процесуального рішення в цій стадії кримінального судочинства (повернення справи на додаткове розслідування з підстав притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб, чи з наявності у діях обвинуваченого складу більш тяжкого злочину, чи для пред'явлення йому обвинувачення, яке до цього не було пред'явлено).

Саме тому, теоретична проблема оціночної діяльності судді в стадії попереднього розгляду кримінальної справи має бути вирішена саме на практиці, коли б суддя усвідомлював, що саме попередній розгляд кримінальної справи є етапом здійснення його оціночної діяльності, а не формальною вимогою законодавця, і саме належним чином проведення суддею такого попереднього розгляду забезпечить реалізацію завдань кримінального судочинства в тому числі прав та законних інтересів учасників кримінального процесу. І на це мають бути зроблені акценти та звернута особлива увага суддів саме Верховним Судом України, шляхом надання судам відповідних роз'яснень.

Таким чином, здійснюючи вивчення, аналіз та оцінку матеріалів кримінальної справи в наведених вище аспектах, керуючись внутрішнім переконанням, суддя вже в стадії попереднього розгляду вправі прийняти рішення про закриття справи, змінити чи скасувати запобіжний захід, повернути справу прокуророві, призначити справу до судового розгляду. Така можливість судді характеризує його діяльність на цьому етапі як оціночну, а попередній розгляд кримінальної справи є етапом оціночної діяльності суду, який розпочинається із з'ясування ним питань, передбачених законодавцем та завершується прийняттям конкретного рішення у справі, що засвідчує елементи оцінки в такій діяльності.

Дослідження питань, пов'язаних із здійсненням оціночної діяльності судді на попередньому розгляді кримінальної справи, в тому числі питання оцінки матеріалів справи, внутрішнього переконання суду є перспективним в кримінально-процесуальній науці та повинно бути предметом глибокого, всебічного наукового вивчення.

1. Вапнярчук В.В. Нове у процесуальному статусі суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності. Судова реформа в Україні: Проблеми та перспективи. – К.; Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 251. **2. Перлов И.Д.** Предание суду в советском уголовном процессе. – М.: Госюриздат, 1948. – С. 5; **Строгович М.С.** Курс советского уголовного процесса. – М.: Наука, 1970. – Т. 2. – С. 184. **3. Бажанов М.И.** Предание суду в советском уголовном процессе. – Харьков, 1965. – С. 3. **4. Юрченко Л.В.** Оценочные действия судьи на этапе подготовки к судебному заседанию. – М.: Юрлитинформ, 2008. – С. 36. **5. Павлишин А.А., Солдатенко А.В.** Проблемы оспаривания решения суда (судді) про взяття під варту, прийнятого на судових стадіях // *Життя і право*. – 2004. – № 1. – С. 62. **6. Прилуцький С.** Допустимість доказів: сучасність та перспективи кримінального процесу України // *Право України*. – 2006. – №4. – С. 86-87. **7. Ишмов П.Л.** Производство предварительного слушания в суде первой инстанции. – М.: Юрлитинформ, 2007. – С. 33. **8. Ульянова Л.Т.** Оценка доказательств судом первой инстанции. – М.: Госюриздат, 1959. – С.65. **9. Строгович М.С.** Проблемы судебной этики. – М.: Наука, 1974. – С. 194.